

ФОРМИ УКЛАДЕННЯ ШЛЮБУ В УКРАЇНІ У ДОХРИСТІЯНСЬКІ ЧАСИ (ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ)*

Стаття присвячена дослідженню різних форм укладення шлюбу, що були поширені в Київській Русі до прийняття християнства. Розглядається процес трансформації одних форм укладення шлюбу в інші, більш розвинені. Простежується вплив стародавніх звичаїв на формування українського звичаєвого права у сфері регулювання шлюбних правовідносин.

Ключові слова: сімейне право, звичаєве право, шлюб, віно, придане.

Сім'я і шлюб — одна з найдавніших сфер правового регулювання. Історія розвитку українського сімейного права сягає давніх часів, ще до формування Київської Русі як держави, а тим більше до прийняття православної християнської релігії. Тому, спираючись на той беззаперечний факт, що у найдавніші часи нашої історії на українських землях головним фактором регулювання суспільних відносин виступав звичай, під час дослідження еволюції українського шлюбно-сімейного права не можна обійти увагою часи, коли на території України панували племена східних слов'ян. Звичаєве право саме цих племен було первинним на Україні.

Дослідженню питання шлюбно-сімейного звичаєвого права дохристиянських часів у своїх працях приділяли увагу М. С. Грушевський, І. Крип'якевич, І. Д. Беляєв, М. Ф. Владимирський-Буданов, В. Сергієвич, В. Я. Шульгін, С. В. Юшков, Н. Л. Пушкарьова, Н. В. Беляєва.

Розглядаючи питання дохристиянських шлюбних звичаїв необхідно звернутися до вивчення літописів. Це майже єдині документи, на основі яких можуть базуватися дослідження звичаєвого права східних слов'ян, і вони вказують на те, що у ті стародавні часи шлюб уже

існував як інституція. Про особливості шлюбних традицій давніх слов'ян можна дізнатися із тексту «Повісті минулих літ»: «...поляни мали звичай своїх предків, тихий і лагідний, і поштивість до невісток своїх, і до сестер, і до матерів своїх, а невістки до свекрів своїх і до діверів велику пошану мали. І весільний звичай мали вони: не ходив жених по молоду, а приводили (її) ввечері; а назавтра приносили (для її родини те), що за неї дадуть. А деревляни жили подібно до звірів, ...і весіль у них не було, а умикали вони дівчат коло води. А радимичі, і в'ятичі, і сіверяни один обичай мали: ...І весіль не бувало в них, а ігрища межі селами. І сходилися вони на ігрища, на пляси і на всякі бісівські пісні, і тут умикали жінок собі, — з якою ото хто умовився. Мали ж вони по дві і по три жони» [1].

Вивчаючи рядки літопису слід враховувати ту обставину, що літописець висловлює своє ставлення до язичницьких шлюбних звичаїв, спираючись на норми християнської моралі. Тому слова літопису «...и бѣраци не бываху в них...» [2], треба розуміти не в буквальному смислі. Тому що форми укладення шлюбу, які існували в язичницькі часи, ніяким чином не могли бути сприйняті як законні у контексті християнського бачення

* Рекомендовано до друку кафедрою історії та теорії держави і права Інституту права ім. князя Володимира Великого Міжрегіональної академії управління персоналом.

шлюбу. Літописець схвально ставиться лише до звичаїв полян, бо вони деякою мірою могли бути сприйняті християнським монахом. М. С. Грушевський на підтвердження існування шлюбу в язичницькі часи писав: «Літописець монах признавав шлюбом тільки віддавання молодій її родичами нареченому і з цього погляду хвалив собі рідні полянські звичаї, а деревлянської або сіверянської умички за шлюб не признавав. Але з його ж власного оповідання виходить, що тим способом чоловіки брали собі жінок, отже супружество існувало; брак «стида» проявляється в «срамсловію», тільки всього, і то найбільше літописець може закинути Сіверянам й іншим — що вони мали по кілька жінок, а не те що вони не мали унормованих супружчих відносин» [3].

Можна виділити три основні форми укладення шлюбу, що існували в дохристиянські часи нашої історії: 1) умикання (викрадення) нареченої; 2) купівля нареченої; 3) приведення.

Найдавнішою формою укладення шлюбу було «умикання», тобто викрадення хлопцем дівчини, яку він хотів мати за дружину. Така шлюбна традиція була поширена на українських землях в IV—VII століттях. Видатний вчений І. Д. Беляєв, розглядаючи побут сіверян, зазначає, що шлюби у них укладалися під час великих свят, де наречена віддавалася нареченому у присутності великої кількості народу. Загальні риси таких шлюбних звичаїв І. Д. Беляєв відмічає і у сучасному йому XIX ст. в звичаях ряду губерній Російської імперії, в тому числі й Чернігівської, де весілля відбувалися на загальних сходинах з приводу будь-якого урочистого свята чи ярмарку. Прилюдність тягнула за собою певний договірний характер шлюбу. Якщо наречений оголошував свою наречену, то вже не мав можливості від неї відмовитися [4].

В. Сергієвич звертає увагу на символізм того факту, що обряд умикання відбувався біля води, бо вода в дохристиянський період мала культове значення [5]. Слов'яни розглядали воду як стихію, яка має безпосереднє відношення до творення, світобудови. До прийняття християнства слов'яни поклонялися водним божествам, закликали їх у своїх клятвах на підтвердження даного слова, подруж-

ньої обітниці, очищалися водою як божественною стихією [6].

Крім того, як ми можемо бачити з розповіді літописця про дохристиянські шлюбні звичаї, вже у ті давні часи у деяких племенах (радимичів, в'ятичів, сіверян) шлюб базувався на певній узгодженості інтересів сторін. Так, із описаного звичаю умикання спостерігається попередня згода жінки на шлюб: «...умикали жінок собі, — з якою ото хто умовився...». М. С. Грушевський вбачає з цього вислову, що умикання в часи, описані літописцем, вже було свого роду перенятком, символом, обрядом. Він зазначає, що відгомін цього звичаю знайшов своє відображення у весільному обряді XIX—поч. XX століття [7].

Н. Л. Пушкарьова вищенаведеними рядками літопису обґрунтовує свою думку про те, що за наявності узгодженості інтересів у шлюбних справах тут вже йдеться про шлюбування волі жінкою [8]. Але це поодинокі свідчення ймовірного урахування інтересів жінки у стародавньому суспільстві. І мабуть не слід сприймати буквально слова літописця. У стародавні часи нашої історії жінка ще не мала такої свободи, щоб самостійно вирішувати питання свого майбутнього шлюбу. Такого самого висновку можна дійти, дослідивши працю М. С. Грушевського «Історія України-Руси», де він вказував на підневільне становище жінок у дохристиянській період української історії, стверджуючи наступне: «У слов'янських племен взагалі, а українських зокрема, в найстарших історично-літературних і правних пам'ятках чоловік стоїть на першому плані» [9].

На нашу думку, розглядаючи шлюбні традиції викрадення нареченої, слід говорити не про безпосередню домовленість між молодими про шлюб, а про попередню домовленість родів, що базувалася на виплаті віна. Така компенсація, на думку Н. В. Беляєвої, припиняла або попереджала міжродову ворожнечу, що виникала на тлі викрадення наречених. Вона зазначає, що із плином часу віно перетворилося на прямий продаж нареченої нареченому за попередньої домовленості між родичами обох сторін [10].

Таким чином, можна дійти висновку, що насильницьке викрадення із часом трансформувалося у звичай викупу нареченої. Тут вже можна говорити про другу форму укладення шлюбу — купівлю на-